

WILL DURANT

POVESTEA FILOSOFIEI

Viețile și ideile celor mai importanți
filosofi occidentali

Traducere din limba engleză de
DORU CĂSTĂIAN

EDITURA HERALD
București

Cuprins

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A DOUA - Apologia Pro Libro Suo	5
Notă către cititor	13
INTRODUCERE - Despre utilizările filosofiei	14
CAPITOLUL I - Platon	19
I. Contextul lui Platon	19
II. Socrate	22
III. Pregătirea lui Platon	30
IV. Problema etică	33
V. Problema politică	36
VI. Problema psihologică	39
VII. Soluția psihologică	40
VIII. Soluția politică	48
IX. Soluția etică	53
X. Critici	55
CAPITOLUL II - Aristotel și știința grecească	63
I. Fundalul istoric	63
II. Opera lui Aristotel	67
III. Întemeierea logicii	71
IV. Organizarea științei	75
1. Știința greacă înainte de Aristotel	75
2. Aristotel ca naturalist	77
3. Întemeierea biologiei	78
V. Metafizica și natura divinității	81
VI. Psihologia și natura artei	84
VII. Etica și natura fericirii	86

VIII. Politica	91
1. Comunism și conservatorism	91
2. Căsnicia și educația	94
3. Democrație și aristocrație	98
IX. Critici	101
x. Ultima parte a vieții și moartea	104
CAPITOLUL III - Francis Bacon	107
I. De la Aristotel la Renaștere	107
II. Cariera politică a lui Francis Bacon	116
III. Eseurile	120
IV. Marea reconstrucție	129
1. Progresul cunoașterii	130
2. Noul Organon	138
3. Utopia științei	144
v. Critici	147
vi. Epilog	152
CAPITOLUL IV - Spinoza	155
I. Prezentare istorică și biografică	155
1. Odissea evreilor	155
2. Educația lui Spinoza	157
3. Excomunicarea	160
4. Retragera și moartea	162
II. Tratatul teologico-politic	169
III. Îndreptarea intelectului	172
IV. Etica	175
1. Natura și Dumnezeu	177
2. Materie și minte	182
3. Inteligența și morală	185
4. Religie și nemurire	193
v. Tratatul politic	196
vi. Influența lui Spinoza	202
CAPITOLUL V - Voltaire și Iluminismul francez	206
I. Paris: Oedip	206
II. Londra: Scrisori către englezi	213
III. Cirey: Povestirile	215
IV. Potsdam și Frederick	221
v. <i>Les Délices</i> : Eseurile despre morală	225

VI. Ferney: <i>Candid</i>	228
VII. Enciclopedia și Dicționarul Filosofic	235
VIII. <i>Ecrasez l'infame</i>	239
IX. Voltaire și Rousseau	247
X. Dénouement	253
CAPITOLUL VI - Immanuel Kant și idealismul german	257
I. Drumuri către Kant	257
1. de la Voltaire la Kant	258
2. de la Locke la Kant	259
3. de la Rousseau la Kant	263
II. Kant însuși	265
III. Critica rațiunii pure	268
1. Estetica transcendențială	270
2. Analitica transcendențială	273
3. Dialectica transcendențială	274
IV. Critica rațiunii practice	278
V. Despre religie și rațiune	281
VI. Despre politică și pacea eternă	284
VII. Critici și aprecieri	287
VIII. O notă despre Hegel	293
CAPITOLUL VII - Schopenhauer	300
I. Epoca	300
II. Omul	302
III. Lumea ca reprezentare	307
IV. Lumea ca voință	311
1. Voința de a trăi	311
2. Voința de reproducere	317
V. Lumea ca rău	322
VI. Înțelepciunea vieții	329
1. Filosofia	329
2. Geniul	333
3. Arta	335
4. Religia	337
VII. Înțelepciunea morții	339
VIII. Critici	342
CAPITOLUL VIII - Herbert Spencer	349
I. Comte și Darwin	349

II. Dezvoltarea lui Spencer	353
III. Primele principii	361
1. Necunoscutul	361
2. Evoluția	363
IV. Biologia: evoluția vieții	367
V. Psihologia: evoluția spiritului	370
VI. Sociologia: evoluția societății	372
VII. Etica: evoluția moralei	380
VIII. Critici	387
1. Primele principii	388
2. Biologia și psihologia	390
3. Sociologia și etica	391
IX. Concluzie	393
CAPITOLUL IX - Friedrich Nietzsche	396
I. Moștenirea lui Nietzsche	396
II. Tinerețea	397
III. Nietzsche și Wagner	401
IV. Cântecul lui Zarathustra	407
V. Moralitatea eroului	412
VI. Supraomul	418
VII. Decadența	422
VIII. Aristocrația	425
IX. Critici	431
X. Final	438
CAPITOLUL X - Filosofi contemporani europeni:	
Bergson, Croce și Bertrand Russell	441
I. Henri Bergson	441
1. Revolta împotriva materialismului	441
2. Minte și materie	443
3. Evoluția creatoare	450
4. Critici	455
II. Benedetto Croce	459
1. Omul	459
2. Filosofia spiritului	461
3. Ce este frumusețea?	464
4. Critici	466

III. Bertrand Russell	467
1. Logicianul	467
2. Reformatorul	472
3. Epilog	475
CAPITOLUL XI - Filosofi americani contemporani:	
Santayana, James și Dewey	478
Introducere	478
I. George Santayana	480
1. Biografia	480
2. Scepticismul și credința animală	481
3. Rațiunea în știință	483
4. Rațiunea în religie	487
5. Rațiunea în societate	490
6. Comentariu	495
II. William James	498
1. Elemente personale	498
2. Pragmatismul	500
3. Pluralismul	502
4. Comentariu	507
III. John Dewey	509
1. Educația	509
2. Instrumentalismul	511
3. Știința și politica	514
CONCLUZIE	518
Glosar	520

NOTĂ CĂTRE CITITOR

Această carte nu este o istorie completă a filosofiei. Este o încercare de a umaniza cunoașterea centrând povestea gândirii speculative în jurul unor personalități dominante. Unele figuri mai puțin importante au fost omise pentru a avea la dispoziție mai mult spațiu pentru cele alese. Astfel se explică absența semilegendarilor presocratici, a stoicilor, epicureicilor, scolasticilor și a epistemologilor. Autorul crede că epistemologia a acaparat filosofia modernă și, în linii mari, a distrus-o; speră ca, la un moment dat, studiul procesului cunoașterii să devină ocupația științei și a psihologiei, iar filosofia să redevină înțeleasă ca interpretarea sintetică a întregii experiențe, mai degrabă decât o descriere analitică a modului și procesului experienței înseși. Analiza aparține științei și ne oferă cunoașterea; filosofia trebuie să ne livreze o sinteză întru înțelepciune.

Autorul vrea să recunoască aici că îi este îndatorat, dincolo de posibilitatea de a se revanșa, lui Alden Freeman, care l-a educat, i-a dat posibilitatea de a călători și inspirația unei vieți nobile și luminate. Sper ca acest cel mai bun dintre prieteni să găsească în rândurile acestei cărți – modeste și imperfecte cum sunt – ceva demn de generozitatea și încrederea lui.

Will Durant
New York, 1926

INTRODUCERE

Despre utilizările filosofiei

Există o plăcere în practicarea filosofiei și o desfătare chiar și în mirajele metafizicii, pe care le resimte oricare student, până când necesitățile brute ale existenței fizice îl trag jos, de pe culmile gândirii, în bălciul economic al competiției și câștigului. Am trăit cu toții zile de aur în acel miez de vară al existenței când filosofia era încă ceea ce Platon spunea că este, „acea scumpă plăcere”; atunci când dragostea pentru cel mai evaziv dintre adevăruri își trăia momentele de glorie în dauna poftelor carnale și a dependenței față de lume. Trăiește în noi mereu un jinduitor dor pentru acea rătăcire precoce a înțelepciunii. „Viața are sens”, spunem odată cu Browning, „iar a găsi acest sens e hrana și băutura mea”. Viața ne este în așa măsură lipsită de sens, de o inutilitate și o vacuitate care ne aneantizează; ne luptăm cu haosul din jurul și din interiorul nostru; vom crede însă până la capăt că există ceva vital și semnificativ în noi, pe care l-am putea cunoaște dacă am ști să ne descifrăm sufletele. Vrem să înțelegem; „a trăi înseamnă pentru noi a schimba în lumină și flacăra tot ceea ce suntem”¹; suntem ca Mitea din *Frații Karamazov* – „unii dintre aceia care nu vor milioane, ci răspunsuri la întrebările lor” –, vrem să măsurăm valoarea și înfățișarea lucrurilor care trec și să ne smulgem astfel din harababura în care ne ducem zilele. Vrem să știm că lucrurile mici sunt mici, iar cele mari sunt mari înainte de a fi prea târziu; vrem să le vedem azi, așa cum vor fi întotdeauna – „în lumina eternității”. Vrem să învățăm să râdem în fața inevitabilului, să întâmpinăm rânetul morții cu un zâmbet. Vrem să fim întregi, să ne coordonăm energiile, criticându-ne și armonizându-ne dorințele; pentru că ener-

¹ F. Nietzsche, *Știința voioasă*, Humanitas, București, 2006, p. 11, traducere de Liana Miclescu și Simion Dănilă.

giile coordonate sunt ultimul cuvânt în etică și în politică, dar poate că și în politică sau metafizică. „A fi filosof”, spunea Thoreau, „nu înseamnă numai să ai gânduri subtile și nici să găsești o școală căreia să i te afiliezi, ci înseamnă să iubești atât de mult înțelepciunea, încât să trăiești, în conformitate cu exigențele ei, o viață caracterizată de simplitate, independență, mărinimie și încredere.” Am putea fi siguri că, dacă nu am găsi nimic altceva decât înțelepciunea, celelalte lucruri vor veni odată cu ea. „Căutați întâi lucrurile bune ale minții”, ne previne Bacon, „iar celelalte vor veni, ori lipsa lor nu va fi simțită”¹. Adevarul nu ne va îmbogăți, dar ne va face liberi.

Un cititor ireverențios ne va atrage atenția că filosofia este inutilă precum șahul, obscură precum ignoranța și neschimbătoare în conținut. „Nu există nimic mai absurd”, spune Cicero, „decât ceea ce putem găsi în cărțile filosofilor”. Este dincolo de orice îndoială că există filosofi care au avut înțelepciune de toate tipurile, însă n-au avut simț comun. De asemenea, o mare parte a zborului filosofic a fost posibil datorită aerului rarefiat. Să încercăm, în decursul acestui drum filosofic al nostru, să rămânem doar în lumină, să ne păstrăm departe de apele tulburi ale metafizicii și de „mărilor schimbătoare” ale disputei teologice. Dar putem spune că stagnează filosofia? Știința pare să avanseze mereu, pe când filosofia pare mereu să piardă teren. Acest lucru se întâmplă pentru că filosofia acceptă sarcina dificilă și riscantă de a dezbate chestiuni care nu pot fi încă abordate cu metodele științei: probleme precum binele și răul, frumusețea și urâtenia, ordinea și libertatea, viața și moartea; imediat ce un domeniu adună cunoaștere care este susceptibilă să fie formulată exact, acesta este numit știință. Orice știință începe ca filosofie și sfârșește ca artă; se naște din mijlocul ipotezelor și se transformă într-o operă. Filosofia reprezintă o interpretare ipotetică a necunoscutului (precum în metafizică) sau a ceea ce este parțial necunoscut (ca în etică și în politică); filosofia este mereu avangarda în lupta pentru adevăr. Știința reprezintă teritoriul cucerit, iar în spatele ei se află acele regiuni sigure în care arta și cunoașterea construiesc minunile lumii noastre imperfecte. Filosofia pare să rămână locului, perplexă, dar asta numai pentru că lasă fructele victoriei suratelor ei mai mici – științele – și se predă pe sine, în dulce gâlceavă, zonelor nesigure și neexplorate.

¹ *De Augustis Scientiarum*, VIII, 2.

Doriți o abordare mai tehnică? Știința este o descriere analitică, filosofia, o interpretare sintetică. Știința dorește să soluționeze întregul prin părți, organismul prin organe, necunoscutul prin ceea ce cunoaștem. Nu se întreabă despre valoarea și despre posibilitățile ideale ascunse în lucruri, nici despre semnificația lor absolută și ultimă; se mulțumește să arate doar cum sunt și cum operează lucrurile la momentul prezent, își limitează privirea în mod absolut la natura și la felul de a fi al lucrurilor așa cum sunt. Omul de știință este imparțial precum natura în poemul lui Turgheniev: se interesează de piciorul unui purice, ca și de suferințele unui geniu. Filosoful însă nu se mulțumește cu descrierea faptului, el vrea să stabilească relația acestuia cu experiența în general, să-i înțeleagă sensul și valoarea; el combină lucrurile în cadrul unei sinteze interpretative, încearcă să construiască, într-o formă mai bună decât cea anterioară, ceasornicul universului pe care-l dezasamblează, în mod analitic, curiosul om de știință. Știința ne spune cum să vindecăm și cum să ucidem, reduce mortalitatea la bucată, apoi ne ucide cu toptanul în războaie; numai înțelepciunea – care este dorință coordonată în lumina întregii experiențe – ne poate spune când să vindecăm și când să ucidem. Rolul științei este de a observa procesele și a crea mijloace de acțiune, iar treaba filosofiei, de a critica și a coordona scopuri. Și, pentru că azi mijloacele și instrumentele care ne sunt la îndemână s-au extins dincolo de posibilitățile noastre de interpretare și de a crea sinteza scopurilor și a idealurilor noastre, viața ne e plină de zgomete și furie care nu au nicio semnificație. Pentru că un fapt nu reprezintă nimic decât în corelație cu dorința; nu este complet decât în relație cu un scop și cu un întreg. Știința fără filosofie, faptele fără perspectivă și evaluare nu ne pot feri de dezastre și de disperare. Știința ne aduce cunoaștere, dar numai filosofia ne poate da înțelepciune.

Mai specific, filosofia include și presupune cinci câmpuri de studiu, cărora le corespund cinci tipuri de discurs: logica, estetica, etica, politica și metafizica. Logica este studiul metodei ideale de a gândi și de a cerceta: observația și introspecția, deducția și inducția, ipoteza și experimentul, analiza și sinteza – acestea sunt formele de activitate umană pe care logica încearcă să le înțeleagă și să le ghideze; pare destul de plictisitoare pentru cei mai mulți dintre noi, dar, cu toate acestea, cele mai mari progrese pe care umanitatea le-a făcut au fost în momentele în care am reușit să ne îmbunătățim metodele de cercetare și de gândi-

re. Estetica este studiul formelor ideale ori al frumuseții, este filosofia artei. Etica este studiul comportamentului ideal, cea mai înaltă formă de studiu – credea Socrate –, cunoașterea binelui și a răului, a înțelepciunii vieții. Politica este studiul organizării sociale ideale (și nu, cum ar putea crede unii, arta de a obține și de a păstra funcții); monarhia, democrația, aristocrația, socialismul, anarhismul, feminismul – acestea sunt *dramatis personae* ale filosofiei politice. Și, în cele din urmă, metafizica (ce atrage atâtea neazuri, pentru că nu este asemenea celorlalte forme de filosofie, o încercare de a coordona ceea ce este real în lumina a ceea ce este ideal) este studiul „realității ultime” a tuturor lucrurilor, studiul naturii autentice și finale a „materiei” (ontologia), a minții (psihologia filosofică), a interrelațiilor dintre „minte” și „materie” în cadrul proceselor de percepție și de cunoaștere (epistemologia).

Acestea sunt părțile filosofiei, dar așa, ruptă în bucăți, ea își pierde frumusețea și bucuria. Nu trebuie să căutăm esența ei în abstracțiunea aridă și formală, ci în substanța ei genială; n-ar trebui să studiem doar filosofile, ci și pe filosofi; ar trebui să ne petrecem timpul cu sfinții și martirii gândirii, lăsându-le spiritul să se joace în jurul nostru până când vom fi în stare să luăm parte la ceea ce Leonardo numea „cea mai nobilă dintre plăceri, bucuria înțelegerii”. Fiecare dintre acești filosofi are lecții importante pentru noi dacă ne apropiem de ei așa cum trebuie. „Știți care este secretul unui adevărat profesor?” întreabă Emerson: „Să înțelegi că în fiecare om este ceva ce ai putea învăța și că prin asta îi devii elev”. Ei bine, putem adopta această atitudine în raport cu marile minți ale omenirii, fără să ne temem că ne va fi rănit orgoliul. Și ne putem măguli cu celălalt gând al lui Emerson, și anume acela că, atunci când geniile ne vorbesc, ne simțim, vag, ca și cum am fi avut același gând, dar ne-a lipsit curajul de a-l îmbrăca în formă și a-i da glas. Într-adevăr, marii oameni ne vorbesc atâta timp cât avem urechi și suflet să-i auzim, atâta timp cât există în noi măcar rădăcinile a ceea ce a înflorit în ei. Am avut și noi experiențele lor, dar nu am golit acele experiențe de sevă și nu le-am prins rosturile subtile: n-am fost atenți la acordurile fine ale realității care murmura deasupra noastră. Geniile au auzit aceste acorduri fine și muzica sferelor. Geniile înțeleg la ce se referea Pitagora atunci când spunea că filosofia este cea mai înaltă muzică.

Să-i ascultăm, așadar, pe acești oameni, gata să le iertăm erorile trecătoare, nerăbdători să auzim lecțiile pe care sunt atât de nerăbdă-

tori să ni le dea. „Fii rezonabil”, îi spune Socrate lui Criton, „și nu te supăra dacă profesorii de filosofie sunt buni sau răi, gândește-te doar la filosofia însăși. Încearcă s-o examinezi pe îndelete și în adevăr, iar, dacă se va dovedi rea, îndepărtează-i pe toți de la ea, dar, dacă e așa cum cred eu, urmează-o și slujește-o cu inima voioasă.”

CAPITOLUL I

Platon

I. CONTEXTUL LUI PLATON

Dacă privim cu atenție o hartă a Europei, vom observa că Grecia are profilul unui schelet care arată cu degetele încovoiate către Marea Mediterană. La sud de Grecia găsim marea insulă a Cretei, de unde au apărut, în cel de-al doilea mileniu înainte de Hristos, zorii civilizației și culturii. La est, de cealaltă parte a Mării Egee, se află Asia Mică, apatică și insignifiantă acum, dar mustind de viață intelectuală, industrie și comerț în perioada preplatonică. Spre vest, dincolo de provincia Ionia, se întinde Italia, ca un turn ce se apleacă spre mare, iar alături Sicilia și Spania, pline de colonii grecești înfloritoare în acele zile. La final, „stâlpii lui Hercule” (ceea ce numim azi Gibraltar), acea poartă sumbră prin care nici cei mai curajoși marinari nu îndrăzneau să treacă. Iar către nord, acele regiuni neîmblânzite și pe jumătate barbare, care atunci se numeau Tesalia, Epir și Macedonia, din care au venit acele bande viguroase care au zămislit geniile Greciei homerice sau pericleene.

Priviți din nou harta și veți vedea nenumăratele sinuozități ale coastei, elevațiile terenului; golfuri și adâncituri pretutindeni și marea care se strecoară peste tot, pământul încrețit și strâns în lanțuri de munți și de dealuri. Din cauza barierelor naturale ale mării și pământului, Grecia a fost ruptă în fragmente izolate. Călătoria și comunicarea erau mult mai periculoase și mai dificile decât sunt acum. Prin urmare, fiecare vale și-a dezvoltat propria economie, propriul guvernământ suveran cu propriile instituții, dialecte, religii și forme de cultură. În fiecare caz, una sau două cetăți, iar în jurul lor, întinzându-se pe pante, terenuri agricole. Astfel erau cetățile-stați: Eubeea, Locris,

Aetolia, Phocis, Boethia, Achaea, Argolis, Elis, Arcadia, Messenia, Laconia – cu ale sale Sparta și Attica – și Atena.

Mai priviți harta o ultimă dată și observați poziția Atenei: este cea mai estică dintre marile cetăți ale Greciei. Era convenabil așezată pentru a deveni poarta prin care grecii se îndreptau către aglomeratele cetăți ale Asiei Mici și prin care aceste vechi cetăți își trimiteau, la rândul lor, produsele de lux și cultura către această Grecia adolescentă. Atena avea și un port admirabil, Pireul, în care vasele își puteau găsi adăpost de vicisitudinile mării. Avea, de asemenea, și o măreață flotă.

În 490–470 î.Hr., Sparta și Atena, lăsând la o parte neînțelegerile care le despărțeau, au luptat împreună și au zădărnicit eforturile lui Darius și Xerxes de a transforma Grecia într-o provincie a marelui imperiu asiatic. În această luptă a tinerei Europe împotriva decrepitului Răsărit, Sparta a contribuit cu armata, iar Atena cu flota. Odată sfârșit războiul, Sparta și-a lăsat soldații la vatră și s-a confruntat cu declinul economic specific războiului; Atena, în schimb, și-a transformat flota de război într-una comercială și a devenit unul dintre cele mai mari orașe de trafic ale lumii antice. Sparta a devenit o economie agrară stagnantă, în timp ce Atena a devenit un port aglomerat și un iarmaroc, loc de întâlnire a multor rase și culturi, ale căror dialoguri și rivalități au devenit subiecte de comparație și de analiză.

Tradițiile și dogmele intră în fricțiune și devin puțin relevante în astfel de centre ale întâlnirilor variate; acolo unde există o mie de credințe, vom deveni sceptici cu privire la toate. Probabil că primii sceptici au fost comercianții; văzuseră prea multe ca să le creadă pe toate, iar tendința generală a acestora de a-i clasifica pe oameni în creduli și ticăloși i-a făcut să pună la îndoială orice crez. Treptat, au dezvoltat, de asemenea, științele; matematica a înflorit odată cu creșterea complexității schimburilor, astronomia, odată cu temeritatea tot mai mare a navigației. Creșterea bogăției a adus cu sine și timpul liber și prosperitatea care sunt precondițiile pentru gândire și cercetare; oamenii întrebau acum stelele nu doar cu privire la calea dreaptă pe mare, ci și cu privire la tainele universului; primii filosofi greci erau astronomi. „Mândrindu-se cu faptele săvârșite atât înainte, cât și după războaiele medice, ei se dedicau oricărei învățături, fără niciun discernământ.”¹ Oamenii au devenit suficient de curajoși pentru a încerca să dea expli-

¹ Aristotel, *Politica*, Paideia, București, 2001 p. 209, traducere de Raluca Grigoriu.

cații naturale ale proceselor și fenomenelor înainte să le pună pe seama unor agenți sau forțe supranaturale. Magia și ritualurile au cedat treptat locul științei și controlului rațional. Și astfel a început filosofia.

La început, filosofia a fost îndreptată asupra lumii fizice. Filosofi au aruncat o privire spre lumea materială și s-au întrebat care era cauza finală și ireductibilă a lucrurilor. Finalul normal al acestei linii de gândire a fost reprezentat de materialismul lui Democrit (460-360 î.Hr.) – „în realitate nu există nimic altceva decât atomi și spațiu”. Aceasta a fost una dintre liniile principale ale speculațiilor grecești; a rămas subterană o vreme în perioada lui Platon, pentru ca apoi să izbucnească în gândirea lui Epicur (342-270) și a devenit un torent de elocvență la Lucrețiu (98-55 î.Hr.). Dar cele mai specifice și mai bogate dezvoltări ale filosofiei grecești au avut loc odată cu sofistii, profesori itineranți de înțelepciune, care priveau mai mult asupra propriilor gânduri și a naturii lor decât asupra lumii fizice a lucrurilor. Erau cu toții oameni inteligenți (Gorgias și Hippias, de exemplu); mulți dintre ei erau profunzi (Protagoras, Prodicos); cu greu s-ar putea găsi azi o problemă în filosofia minții sau a comportamentului la care ei să nu se fi gândit sau pe care să nu o fi discutat. Se întrebau asupra oricăror lucruri; se opuneau neînfricați tabuurilor politice și religioase; de asemenea, au convocat cu mult curaj fiecare credință și fiecare instituție să apară în fața tribunalului rațiunii. În materie de politică, s-au împărțit în două școli: una dintre ele susținea, în maniera lui Rousseau, că natura era bună și civilizația rea, că oamenii erau, prin naștere, egali și că ei deveneau inegali doar prin instituțiile convenționale create de om, precum și că legea este o invenție a celor puternici pentru a-i stăpâni pe cei slabi. O altă școală susținea, așa cum avea s-o facă Nietzsche mai târziu, că natura însăși este dincolo de bine și de rău, că oamenii sunt, prin natură, inegali și că moralitatea este o invenție a celor slabi pentru a-i limita pe cei puternici și pentru a se feri de ei, că puterea este suprema virtute și suprema dorință a omului și că, dintre toate formele de conducere, cea mai înțeleaptă și mai naturală era aristocrația.

Nu este nicio îndoială că acest atac la adresa democrației reflecta accederea la putere a unui mic grup bogat care s-a autointitulat Partidul Oligarhilor, care denunțase regimul democratic ca fiind o șarlatanie incompetentă. Într-un anumit sens, nici nu era prea mult de denunțat; dintre cei 400 000 de locuitori ai Atenei, 250 000 erau

slavi, fără niciun drept politic de vreun anumit fel; dintre cei 150 000 de oameni liberi sau cetățeni doar o mică parte se prezenta la *Ecclesia*, Adunarea poporului, unde erau discutate și adoptate politicile statului. Totuși, atâta câtă era, democrația aceasta era mai temeinică decât oricând. Adunarea deținea puterea supremă, iar cea mai importantă dintre instituții, *Dikasteria*, era formată din peste 1 000 de membri (pentru ca mita să fie mare), selectați, pe criteriul alfabetic, dintre cetățeni. Nicio instituție nu putea fi mai democratică sau, spun-eau oponentii ei, mai absurdă.

În timpul Marelui Război Peloponesiac, care s-a întins pe durata unei generații (430-400 î.Hr.), în care puterea militară a Spartei a luptat și până la urmă a învins flota ateniană, Partidul Oligarhilor, condus de Critias, a susținut abandonarea democrației pe motivul ineficienței ei în război și a lăudat pe ascuns guvernarea aristocratică a Spartei. Mulți dintre conducătorii oligarhilor au fost exilați, dar, când în cele din urmă Atena a capitulat, spartanii le-au impus drept condiție de pace rechemarea acestor exilați. Abia ce se întorseseră, când, cu Critias în frunte, au decretat o „revoluție” a bogătașilor împotriva partidei „democratice” care fusese la putere în timpul dezastruosului război. Revoluția n-a reușit însă, iar Critias a fost ucis pe câmpul de luptă.

Critias era unul dintre elevii lui Socrate și unchiul lui Platon.

II. SOCRATE

Dacă e să judecăm după bustul care a ajuns până la noi dintr-o rămășiță a unei sculpturi antice, Socrate era mai urât chiar decât majoritatea filosofilor. Avea capul chel, o față masivă și rotundă, ochi mari și bulbucați și un nas borbocat și eflorescent, care îl arăta drept un participant însuflețit la *Symposium*¹ – figura sa era mai degrabă aceea a unui hamal decât a celui mai faimos dintre filosofi. Dar, dacă vom privi mai îndeaproape, vom vedea, dincolo de textura brută a pietrei, acea bunătate omenească și simplitatea plină de modestie care a făcut din acest filosof domestic unul dintre cei mai iubiți învățători din Atena. Știm atât de puține despre el și, cu toate acestea, simțim că îl cunoaștem mai bine decât pe aristocraticul Platon sau pe mai rezer-

¹ În Grecia antică, *συμπόσιον* (simpozion) însemna „a bea împreună” și reprezenta ban-chetul care avea loc după masă, când băuturile pentru plăcere erau însoțite de muzică, dans și conversație. (N. red.)

vatul și mai pedantul Aristotel. Și după 2 300 de ani putem vedea încă figura mătăhăloasă a filosofului, îmbrăcat cu aceeași tunică ponosită, plimbându-se tacticos prin agora, netulburat de zarva politicii, urmărindu-și prada, adunându-i pe cei tineri și pe cei învățați în jurul lui, chemându-i la adăpostul umbros al porticelor templelor și rugându-i să-și definească termenii.

Tinerii care roiau în jurul lui alcătuiau o mulțime destul de pestriță, ajutând însă la dezvoltarea filosofiei europene. Erau tineri înstăriți, precum Platon și Alcibiade, care rezonau cu analiza satirică pe care maestrul o făcea democrației ateniene; erau socialiști, ca Antistene, care admirau sărăcia în care trăia maestrul și care transformau această admirație într-o religie; se afla printre ei și un anarhist, precum Aristip, care visa la o lume în care să nu mai existe nici stăpâni, nici sclavi și în care toți oamenii să fie liberi și lipsiți de griji asemenea lui Socrate. Toate problemele care tulbură astăzi societatea omenească și care fac obiectul nesfârșitelor dezbateri ale tinerilor însușeau, de asemenea, micul grup de gânditori limbuți care simțeau, laolaltă cu profesorul lor, că o viață fără dezbateri nu ar fi demnă de un om. Fiecare școală de gândire își avea acolo un reprezentant și, probabil, și originea.

Astăzi, nimeni nu știe exact cum trăia maestrul. Nu muncea niciodată și nu se gândea nicio clipă la viitor. Socrate mânca doar atunci când discipolii săi îl invitau să le onoreze mesele; probabil că îi apreciau compania, pentru că nu dădea semne de inaniție. Nu era prea bine primit acasă, pentru că își neglija nevasta și copiii; iar, din punctul de vedere al Xantippei, era mai degrabă un pierde-vară care aducea familiei mai multă notorietate decât pâine. Xantippei îi plăcea să vorbească aproape la fel de mult ca lui Socrate și se pare că au avut anumite dialoguri pe care Platon n-a reușit să le consemneze. Dar chiar și ea îl iubea și nu l-a putut vedea murind cu inima ușoară, după atâtea decenii împreună.

De ce îl prețuiau elevii săi într-atât? Poate pentru că era om în aceeași măsură în care era filosof. S-a supus unui risc enorm pentru a-i salva viața lui Alcibiade în luptă; putea să bea ca un domn – fără teamă și fără excese; nu pretindea că posedă înțelepciunea, ci doar că o caută din tot sufletul; se considera amator, nu profesionist în înțelepciune. Se spune că oracolul din Delphi, dând dovadă de un bun-simț neobișnuit, îl proclamase cel mai înțelept om dintre greci, iar el văzuse în asta o aprobare a agnosticismului pe care-l pusese în

centrul filosofiei sale: „Știi despre mine doar că nu știu nimic”. Filosofia începe doar atunci când oamenii învață să se îndoiască, să-și pună sub semnul întrebării în special cele mai dragi credințe, dogmele, axiomele. Cine poate ști când aceste convingeri s-au transformat în certitudini și cine știe dacă vreo dorință secretă nu ni le-a zămislit, travestindu-se în gând? Nu există filosofie până în punctul în care mintea nu se întoarce asupra ei înseși. *Gnothi seauton*, spune Socrate. Cunoaște-te pe tine însuși!

Au existat filosofi înaintea lui, desigur. Oameni puternici – ca Thales sau Heraclit –, oameni subtili – ca Parmenide sau Zenon din Elea –, vizionari precum Pitagora sau Empedocle, dar în cea mai mare parte au fost filosofi materialști, filosofi care au căutat *physis*-ul sau natura lucrurilor exterioare, legile și constituenții lumii fizice și măsurabile. Toate acestea sunt foarte bune, dar există ceva infinit mai important pentru filosofi decât toți acești copaci și toate aceste pietre și chiar decât toate stelele. Acel ceva este mintea omului. Ce anume este omul și ce poate deveni el?

Așa că s-a apucat să cerceteze sufletul omenesc, dezvăluindu-i asumptiile și punându-i la îndoială certitudinile. Dacă oamenii discutau cu prea multă siguranță despre justiție, Socrate îi întreba *tò tí?* – Ce este asta? Ce înțelegi prin aceste cuvinte abstracte, prin care este rezolvată cu ușurință o problemă de viață și de moarte? Ce înțelegi prin onoare, virtute, moralitate sau patriotism? Ce înțelegi prin tine însuși? Cu asemenea probleme psihologice sau morale îi plăcea lui Socrate să-și petreacă timpul. Unii dintre cei care sufereau de pe urma acestei „metode socratice”, de pe urma acestei exigențe de a defini, de a gândi clar, de a desfășura analize exacte au obiectat că Socrate mai mult întreba decât răspundea, lăsând mințile interlocutorilor mai confuze decât fuseseră la început. În orice caz, Socrate a pus în sarcina filosofiei răspunsul la două dintre cele mai dificile probleme cu care se poate confrunta cineva: care este semnificația virtuții și care este cel mai bun stat.

Niciun alt subiect nu era mai vital pentru tinerii atenieni ai acelei perioade decât acesta. Sofiștii erodaseră credința pe care acești tineri o avuseseră cândva în zeii și zeițele Olimpului și în codurile morale care-și extrăgeau, pe scară largă, puterea din teama pe care oamenii o resimțeau în fața acestor zeități omniprezente și fără număr. Aparent, nu există niciun motiv pentru ca un om să nu facă ceea ce dorește, atâta timp cât rămâne în limitele legii.

Glosar

Notă: Acest glosar cuprinde termenii cei mai importanți și care apar cu cea mai mare frecvență:

Antropomorfism: Interpretarea lui Dumnezeu prin asemănarea cu omul.

Apolinic: Care posedă frumusețea „calmă”, „clasică” a lui Apollo, opusă de obicei calităților romantice și emoționale ale lui Dionysos.

A posteriori: Formă de raționament care merge de la faptele empirice la concluziile generale.

A priori: Formă de raționament care merge de la propoziții generale la concluzii particulare.

Atribut: La Spinoza, unul dintre infinitele aspecte ale substanței divine, precum întinderea (materia) sau gândirea.

Behaviorist: Cel care reduce psihologia la observație obiectivă, ignorând introspecția și conștiința.

Calvinism: O formă de protestantism care pune accentul pe predestinarea din eternitate a fiecărui individ la damnare sau salvare.

Cauzalitate: Modul de operare a cauzei și efectului.

Concept: O noțiune; termenul este folosit în general în sens filosofic.

Conștiință: Totalitatea stărilor în care subiectul își dă seama de diferite lucruri.

Cosmologie: Studiul originii și naturii lumii.

Determinism: Doctrina conform căreia orice eveniment este rezultatul condițiilor care l-au precedat, iar ființa umană, în ciuda faptului că pare liberă, desfășoară acțiuni care sunt complet determinate de ereditate și de ansamblul condițiilor din trecut.

Dialectică: Orice proces logic; la Hegel, transformarea unui concept sau a unei stări într-o alta prin procesul de trecere de la teză la antiteză sau la sinteză.

Entelehie: Natura internă a unui lucru, care îi determină dezvoltarea.

Epicurean: Filosof care crede că plăcerea este binele suprem.